

Mütareke Dönemi'nde İngiliz Esirlere Kötü Muamele İddiasıyla Tutuklanıp Malta'ya Sürülenler

Asaf ÖZKAN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum

E-Mail: asaf.ozkan@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5516-0827

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.06.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2022

ÖZ

ÖZKAN, Asaf, **Mütareke Dönemi'nde İngiliz Esirlere Kötü Muamele İddiasıyla Tutuklananlar ve Malta'ya Sürülenler**, CTAD, Yıl 19, Sayı 39 (Güz 2023), s. 1231-1261.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri, başta İngiltere olmak üzere mütarekenin tam anlamıyla uygulanıp uygulanmadığını takip etme bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin her türlü iş ve işleyişine müdahale etmeye başladılar. Bu bağlamda, İngiltere Yüksek Komiserliği, I. Dünya Savaşı yıllarında İngiliz esirlere karşı kötü muamelede bulunduğu iddiasıyla suçlu olarak kabul ettikleri çok sayıda Osmanlı görevlisinin kendilerine teslimini talep etti. İngiltere Hükûmeti bu şekilde teslim alınacak kişileri kendi mahkemelerinde yargılamak istiyordu. Tevfik Paşa Hükûmeti başta bu talebi, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına ve devletlerarası hukuka aykırı olduğunu ileri sürerek reddetti. Ancak İngiltere'nin baskıları sonucunda gerek bu Hükûmet döneminde gerekse daha sonraki Damat Ferit Hükûmetleri döneminde İngilizlerin verdiği listeler çerçevesinde tutuklamalar gerçekleştirildi. Tutuklanan Osmanlı görevlileri diğer

birçok siyasi tutuklu ile birlikte İngilizler tarafından Malta'ya götürüldü ve burada yaklaşık iki buçuk yıl esir olarak tutuldu. Malta'da buldukları süreç içerisinde gerek kendileri, gerekse geride bıraktıkları aileleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne yaptıkları başvurularından sonuç alamayan bu subaylar maddi ve manevi ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurularak otoriteyi eline alması ile birlikte birçok konuda olduğu gibi bu konuda da muhatap bu Hükümet oldu. 1921 Londra Konferansı'nda yapılan bir anlaşma çerçevesinde bazı Türk sürgünler serbest bırakılmışsa da esirlere kötü muamele iddiasıyla tutuklu bulunanların sürgünleri devam etti. Nihayet Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra İngiltere ile imzalanan bir anlaşma çerçevesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin elinde bulunan İngiliz esirler ile Malta'da bulunan Türk sürgünlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmaları kararlaştırıldı. Böylece İngiliz esirlerine kötü muamelede buldukları iddiasıyla tutuklanan subaylar da özgürlüklerine kavuşarak vatanlarına döndüler.

Anahtar Kelimeler: Malta sürgünleri, İngiliz esirler, Mütareke Dönemi, Divan-ı Harp, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti.

ABSTRACT

ÖZKAN, Asaf, **Those Arrested for Alleged Mistreatment of British Prisoners during the Armistice Period and Deported to Malta**, CTAD, Year 19, Issue 39 (Fall 2023), pp. 1231-1261.

After the Armistice of Mondros, Allied Powers, especially England, began to interfere in all kinds of business and functioning of the Ottoman Empire under the pretext of monitoring whether the Armistice was fully implemented or not. In this context, the British High Commissioner demanded the surrender of a large number of Ottoman officials to them, whom they considered guilty, for allegedly ill-treating the British prisoners during the World War I. The British Government wanted to prosecute people to be delivered in this way in their own courts. The Government of Tefvik Pasha initially rejected this request, claiming that it was against the sovereign rights of the Ottoman Empire and international law. However, as a result of the pressures of England, arrests were made within the framework of the lists given by the British both during this government period and during the following Damat Ferit Governments. The arrested Ottoman officials were taken to Malta by the British, along with many other political prisoners, where they were held as prisoners for about two and a half years. These officers, whose petitions to the Ottoman government were unsuccessful both for themselves and for the families they left behind, faced serious financial and moral problems during their stay in Malta. With the establishment of the Grand National Assembly government and its assumption of authority, it became the interlocutor in this

matter, as in many others. Although some Turkish exiles were released within the framework of an agreement made at the 1921 London Conference, the deportations of those imprisoned for alleged ill-treatment of prisoners continued. Finally, in an agreement signed with Britain after the victory of the Battle of Sakarya, it was decided that the British prisoners held by the government of the Grand National Assembly and the Turkish exiles in Malta would be mutually released. Thus, the officers who were arrested for allegedly mistreating the British prisoners were also released and returned to their homeland.

Keywords: Maltese exiles, British prisoners, armistice period, court-martial, Government of the Grand National Assembly Government.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Hükûmeti ve kamuoyu tarafından olumlu ve umut verici bir şekilde karşılanmış olmasına rağmen, kısa süre içerisinde bu umut ve sevinç duygusu yerini umutsuzluğa bıraktı. Çünkü 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri fiili olarak İstanbul'u işgal ettiler ve bu tarihten itibaren Osmanlı Hükûmetlerinin her türlü iş ve işleyişine müdahale etmeye başladılar. İtilaf Devletleri İstanbul'da en üstte Yüksek Komiserlikleri olmak üzere oldukça karmaşık bir bürokratik yapı kurdular.¹ İşgal yönetiminin öncelikli görevi mütareke şartlarının eksiksiz bir biçimde uygulanıp uygulanmadığını denetlemektir. Fakat bununla yetinmediler ve savaş suçlusu olarak değerlendirdikleri Osmanlı Devleti'ni cezalandırma amacına yöneldiler.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni savaş yıllarında Ermeni ve Rumlara karşı gaddarca davranmak ve savaşın uzamasına, dolayısıyla daha fazla insanın ölmesine sebep olmakla suçluyorlardı. Mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti döneminde başlamak üzere Tevfik Paşa ve Damat Ferit Hükûmetleri dönemlerinde savaş yıllarında İttihat ve Terakki Hükûmetlerinde görev yapan nazırlar, üst düzey bürokratlar, gazeteciler ve aydınlar çeşitli sorgulama ve

¹ Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin İstanbul'da kurdukları işgal yönetimi ve müdahaleleri hakkında geniş bilgi için bk. Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele (Mutlakçeye Dönüş 1918-1919)*, I, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014; Mustafa Budak, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmî Araştırmalar*, 5, İstanbul 1997, ss. 81-105; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 53, Temmuz 2002, s. 319-372; Gürkan Fırat Saylan, *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri'nin İstanbul Ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010.

yargılamalardan geçirildiler. Bu dönemde en fazla üzerinde durulan konu tehcir sırasında Ermenilere karşı işlendiği iddia edilen suçların araştırılması ve bu suçları işleyenlerin yargılanmasıydı. Bu bağlamda Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde bahsedilen suç ve suçluları tespit etmek üzere Tetkik-i Seyyiat Komisyonları kuruldu. Meclis-i Mebusan'da soruşturmalar yapıldı ve kurulan Divan-ı Harplerde yargılamalar gerçekleştirildi.² Fakat Osmanlı Hükûmetlerinin bu girişimleri İtilaf Devletlerini özellikle de İngiltere'yi tatmin etmekten uzaktı. Bu nedenle İngilizler, Mondros Mütarekesi'nde böyle bir hüküm bulunmamasına rağmen, doğrudan bu yargılamalara müdahil olmak ve gerek işgal altındaki Osmanlı topraklarında gerekse henüz resmî işgal altında olmayan İstanbul'da savaş suçlusu olarak değerlendirdikleri kişileri kendileri yargılamak istediler.

Mütareke sonrasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemine yönelik tek müdahalesi Ermeni tehcirindeki olumsuzluklarda sorumluluğu bulunduğu iddia edilenleri yargılama isteği ile sınırlı değildi. Bunun yanında savaş yıllarında bazı Osmanlı görevlilerinin esir alınan İngilizlere karşı kötü muamelede bulunduğunu ileri sürerek bunların yargılanması için girişimde bulunacaklardır. Bu konudaki resmî girişimlerden önce İngiltere'de ciddi bir takım hazırlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi 1918 yılı Kasım ayında İngiltere'de yayınlanan "*İngiliz Savaş Esirlerinin Türkiye'deki Muamelesine Dair Rapor*"dur.³ Bu raporda, savaş döneminde Osmanlı Ordusu'nun eline düşen İngiliz esirlere karşı Osmanlı resmî görevlilerinin gaddarca ve savaş hukukuna aykırı bir şekilde davrandığına dair iddialar mevcuttur. Çoğunlukla maddi delil ve şahide dayanmadan, tek taraflı ifadelerle hazırlanan bu raporu, İngiltere'nin esirler üzerinden Osmanlı Devleti'nin uygulamalarına ve hukuk sistemine müdahalenin bir gerekçesini oluşturma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

İngiltere Hükûmeti'nin, esirler konusunda zaman kaybetmeden detaylı incelemeler yaptırmak istediği anlaşılmaktadır. Çünkü Hariciye Nezareti 14 Aralık 1918'de Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek İngiltere Fevkalade

² Mütareke Dönemi'nde başta Ermeni tehciri olmak üzere savaş yıllarındaki uygulamalara dair yapılan sorgulama ve yargılamalar hakkında geniş bilgi için bk. Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul, 1998; Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011; Erol Şadi Erdiç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihad ve Terakki Hükûmetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebûsân Soruşturması*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018; Erol Şadi Erdiç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, 8 Mart 335 (1919) Taribli Kararnâme ile Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

³ *Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey, Miscellaneous*, No: 24, London, 1918.

Komiserliğinin harp esirlerinin ve tutukluların durumu ile mütareke hükümlerinin uygulanmasına dair hususları incelemek üzere Mülazım Palmer'i bir heyetle Anadolu'ya göndereceğini ifade etmekte ve Dâhiliye Nezareti'nden bu heyetin seyahatini kolaylaştırmasını istemektedir. Mütareke metninde böyle bir teftişe yönelik hüküm bulunmasa da Hükûmetin⁴, mütareke ahkâmını hüsnüniyetle uyguladığına kanıt olacak bu teklifte bir mahzur görmediğini ekleyen Hariciye Nezareti, heyet için gerekli evrak ve izinlerin bir an önce hazırlanması konusunda Dâhiliye Nezareti'ni uyarmaktadır.⁵ Dâhiliye Nezareti, 15 Aralık 1918'de "*müstaceldir*" notuyla, mülkî makamlara bir tahrirat yazarak, Anadolu'ya gönderilecek Teğmen Palmer'e görevi süresince gerekli kolaylığın gösterilmesi ve güvenliğinin sağlanması talimatını verdi.⁶ Aynı minvalde bir yazı da "*Anadolu'daki Vilayetlere ve Mutasarrıflıklara*" başlığı ile 16 Aralık'ta şifre telgraf olarak gönderildi.⁷

İngilizlerin esirlerle alakalı bu tür girişimlerine karşılık Osmanlı Hükûmeti'nin de bazı tedbirler almaya çalıştığı görülmektedir. 14 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; "*memleketimizde üseraya fena muamele edildiği zemininde aleyhimize propaganda yapılmaktadır. Rusya'da üseramız hakkında ne muamele edilmiş olduğuna dair elde edilebilen muamelât leffen takdim edilmiştir*" denilmektedir.⁸ Yazıda neden İngiltere ve Fransa'nın değil de Rusya'nın Osmanlı esirlerine karşı muamelelerinin sözü konusu edildiği dönemin şartları düşünüldüğünde anlaşılır bir durumdur.

Mütarekeden hemen sonra ortaya atılan savaş yıllarında İngiliz esirlere kötü muamele yapıldığına dair iddialar konusu ciddi tartışmalara neden olmuş ve İngilizlerin baskısı sonucunda tutuklanan Osmanlı subayları, İngilizler tarafından "*savaş suçlusu*" olarak tanımlanan diğer tutuklularla birlikte Malta'ya sürülmüştür. Malta'da yaklaşık iki buçuk yıl esaret hayatı yaşayan bu subaylar hakkındaki en

⁴ Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesi esirler ve tutuklularla alakalı şu hükmü içermektedir: "*İtilaf hükûmâtına mensup üsera-yı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkuşfını İstanbul'da cemedilecek ve bilakaydii şart itilaf hükûmetlerine teslim olunacaktır*". (Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s. 520.

⁵ T.C. *Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti* 5. Şube (BOA, DH, EUM, 5.Şb), Dosya No: 82/Gölek No:41-Belge No: 1.

⁶ BOA, DH, EUM, 5. Şb, 82/41-2.

⁷ BOA *Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi*, (DH, ŞFR), Dosya No: 608/Gömlük No: 16, (26 Kanun-i Evvel 1335/26 Aralık 1919). Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin hapishaneler üzerindeki denetimi ve hapishanelerin durumu hakkında geniş bilgi için bk. Tülay Alim Baran, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi", *Belleten*, Cilt LXXII, Sayı 263, Nisan 2008, s. 155-174; Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Cumburiyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, Güz 2011, s. 16-39.

⁸ BOA *Hariciye Nezareti, Siyasi (HR, SŞS)*, Dosya No: 2208/Gömlük No: 67-Belge No: 1.

derli toplu bilgiler Bilal Şimşir'in Malta Sürgünleri başlıklı eserinde verilmektedir. Ağırlıklı olarak İngiliz arşivlerine dayalı olarak hazırlanmış bu eserde Şimşir; genel olarak Malta sürgünleri içerisinde, bahsedilen iddia doğrultusunda tutuklanarak Malta'ya götürülen kişilerden de bahsetmektedir. Yine mütareke dönemi ile alakalı yapılan çeşitli çalışmalarda kısaca değinilmesine rağmen konuyla alakalı müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Esasen Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi ve egemenlik haklarına yönelik müdahaleleri için tipik bir örnek olan bu konunun Osmanlı arşivleri bağlamında değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu makalede Osmanlı Arşivi'nde bulunan konu ile alakalı belgeler çerçevesinde İngiltere'nin taleplerinden başlanarak, Osmanlı Hükümetlerinin tutuklamaları, zanlıların yargılama sürecine dair tartışmalar, Malta'ya sürülmeleri ve son olarak da Malta'dan dönüşleri detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

İngiltere Yüksek Komiserliğinin İngiliz Esirlere Kötü Davranıldığına Dair İddiaları ve Talepleri

Savaş yıllarında İngiliz esirlere kötü muamelede bulunulduğuna dair iddiaları ilk olarak İngiltere'nin İstanbul'daki temsilcisi Amiral Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nazırını ziyareti sırasında gündeme getirmişti. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 14 Ocak 1919 tarihli yazıya göre İngiliz Fevkalade Komiseri Amiral Calthorpe, nezarete iade-i ziyarette bulunduğu sırada İngiltere için mütareke hükümlerinin eksiksiz bir biçimde uygulanmasının önemli olduğunu vurgulamıştı. Calthorpe, konuşmada "*Ermeni katalinden*" sorumlu olan suçluların henüz gereken cezayı almamış olmalarından ve kötü muamele ile karşı karşıya kalan İngiliz esirlerinden bir kısmının hayatını kaybetmesinden dolayı İngiltere kamuoyunun galeyanda olduğunu ileri sürerek bu durumun sorumlularının bir an önce gerekli cezaya çarptırılmaları konusunda Hariciye Nazırını uyarılmıştı. "*Suçluların*" cezalandırılmasının bahsedilen galeyanı sakinleştireceğini şimdilik dostane bir şekilde hatırlattığını ifade eden Fevkalade Komiser, gereken yapılmadığı takdirde kendisinin daha sert teşebbüste bulunmak zorunda kalacağını belirtmişti. Amiral Calthorpe'un bu iddia ve ifadelerine karşı Hariciye Nazırı, Osmanlı Hükümeti'nin mütareke hükümlerinin eksiksiz bir biçimde uygulanması azminde olduğunu ve Ermeni "*kataline*" katıldıkları konusunda suçlanan kişilere yönelik gerekli takibat ve tahkikata başlandığını hatırlattıktan sonra harp esirlerine kötü muamele iddialarının incelenmeye muhtaç olsa da, bu konuda da gerekli girişimlerin başlatılacağını ifade etmişti.⁹

⁹ BOA, HR, SYY, 2305/23-1.

Bahsedilen gayr-i resmî veya şifahi girişimlerin ardından İngiltere Yüksek Komiserliği resmî olarak harekete geçti ve bu defa 1 Şubat 1919 tarihli bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne başvurdu. Notada, İngiliz savaş esirlerine karşı zulüm veya ihmalleri görülen kişilerden oluştuğu iddia edilen notaya ekli listedeki kişilerin tutuklanarak yargılanmak üzere İngiliz askerî makamlarına teslim edilmeleri isteniyordu. Konuyla alakalı tespit edebildiğimiz bu ilk listede çeşitli Alman görevlilerle birlikte çoğunluğu subay olan 23 kişinin ismi bulunmaktadır. Fakat oldukça üstünkörü hazırlanmış anlaşılan listede birçok kişi ismiyle değil görevi ile zikredilmiş bazı isimler de şüpheli olarak kaydedilmiştir.¹⁰ Hariciye Nezareti'nin 4 Şubat 1919'da Sadarete havale ettiği bu nota¹¹ Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve 6 Şubat 1919'da konuyla alakalı alınan karar Yüksek Komiserliğe sunulmak üzere Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti. Meclis-i Vükela, kararnamesiyle, "*hukuk-ı esasiye-i devlete*" aykırı olduğu ve mütareke hükümleri içerisinde suçluların İtilaf Devletleri tarafından cezalandırılmasına dair herhangi bir ibare bulunmadığı gerekçesiyle notayı reddetti. Ayrıca Meclis-i Vükela Hariciye Nezareti'nden, İngiltere'nin verdiği listedeki isimlerin bazıları okunamadığından bu gibi kimselerin ait olduğu mahkeme tarafından yargılanabilmeleri için isim ve memuriyetlerinin açık bir şekilde bildirilmesi konusunda Amiral Calthorpe'a tebligatta bulunulmasını istemişti.¹²

Hariciye Nezareti, Heyet-i Vükelanın kararına uygun olarak 16 Şubat 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğine suçluların teslimi ve cezalandırılması konusunda ayrıntılı bir takrir gönderdi. Bu takrirden öncelikle uluslararası hukuka göre her devletin kendi vatandaşlarını kendi topraklarında işledikleri suçlardan dolayı yargılama hakkı olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca Yüksek Komiserliğin talebinin yerine getirilmesinin İngiltere Hükûmeti'nin bir mütareke imzalayarak fiilen ve hukuken egemen bir devlet olduğunu kabul ettiği Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkıyla örtüşmeyeceği belirtilmektedir. Mütarekenin de bahsi geçen suçluların müttefiklere teslimine dair bir hüküm içermediği ifade edilerek bunların Osmanlı makamları tarafından yargılanabilmeleri için verilen listede adı

¹⁰ Örneğin listenin 3. sırasındaki isim Bağdat Kumandanı 16. 05. 15 ve 16 olarak kaydedilmişken Cevat Bey, "Djevad or Dyerad Bey" şeklinde ifade edilmiş. Buna benzer çok sayıda belirsiz, anlaşılabilir isim vardır; bk. *BOA, HR, SYS, 2562/2-1; BOA, HR, SYS, 2565/2-1; BOA, HR, SYS, 2565/2-50*).

¹¹ *BOA, HR, SYS, 2562/2-3; Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Ali Evrak Odası, (BOA, BEO), Dosya No: 4554/Gömlek No: 341537; BOA, HR, SYS, 2565/2-3*.

¹² *Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, (BOA, MV), Dosya No: 214/Gömlek No: 63; BOA, HR, SYS, 2562/2-8; BOA, HR, SYS, 2565/2-8; Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 61-63; Akşin, age., s. 160*.

geçen kişilerin suçlarının yanı sıra adresleri, isimleri ve görevlerinin net bir biçimde Hükûmete verilmesi istenmektedir.¹³

Hariciye Nezareti'nin İngiliz Yüksek Komiserliğine yazdığı bu takrire henüz bir cevap gelmeden bu defa komiserlik adına Kontramiral Richard Webb tarafından 20 Şubat 1919'da kırk kadar çeşitli rütbelere Osmanlı subayının yine İngiliz esirlere kötü muamele iddiasıyla Selanik'teki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığına teslimini talep eden bir nota verildi.¹⁴ Verilen listelerdeki kişilerin nerede buldukları ve esirlere karşı kötü muamelede bulunup bulunmadıkları konusunda araştırma yapılması istenen¹⁵ Harbiye Nezareti, gerekli incelemelerden sonra 2 Mart 1919'da Sadrazamlık makamına bir rapor sundu.¹⁶ Raporunda 23 kişi ile alakalı bilgi bulunmaktadır ki bunlar aslında 1 Şubat 1919'da İngilizlerin verdiği ilk listedeki isimlerdi.¹⁷

İngilizlerin verdiği listede, Osmanlı makamlarından gelen ısrarla tutuklanması istenenlerin gerek kendilerine isnat edilen suçlarının açıkça ifade edilmesi gerekse isim ve görevlerinin şüpheye meydan bırakmayacak şekilde belirlenmesi isteğine rağmen, hala isim belirsizliklerine veya yanlış görev mahalli yazımlarına rastlanmaktadır. Nitekim Harbiye Nezareti yaptığı inceleme sonucunda İngilizlerin talep ettiği kişilerden bazılarının tutuklandığını, bazılarının tutuklanması için emir verildiğini açıklamakta, bir kısmının hakkında ise isim benzerliği veya bulunamadıkları gerekçesiyle muamele yapılmadığını belirtmektedir.¹⁸ Bu da esasen hukukî bir konuda İngilizlerin yeterince titiz davranmadıklarını ve kişilerin özgürlüklerinin yanlışlıkla kısıtlanması gibi durumlara kolayca rastlanabileceğini göstermektedir.

Esasen Amiral Calthorpe'un girişimleri İngiltere Hükûmeti'nin konuyla alakalı aldığı kararlara paralel yürüyordu. Zira 23 Ocak 1919'da Londra'da İngiltere Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlıkları temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Türk "*savaş suçluları*" konusunda İngiliz planı belirlenmişti. "*Mütareke hükümlerinin Türkiye tarafından uygulanması konusunda konferans*" adını taşıyan toplantıda "*savaş suçluları*"nın tutuklanıp cezalandırılması konusunda da görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerin sonucunda Mütareke Dönemi'nde "*Türk savaş suçluları*" ve Malta sürgünleri konusundaki temel İngiliz belgelerinden biri olarak kabul edilen bir talimat hazırlandı ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon

¹³ BOA, HR, SYS, 2565/2-6, (16 Şubat 1335/1919).

¹⁴ BOA, BEO, 4557/341775-2 (20 Şubat 1335/1919); BOA, HR, SYS, 2565/2-11.

¹⁵ BOA, BEO, 4557/341775-1, (26 Şubat 1335/1919).

¹⁶ BOA, BEO, 4557/341775-15, (2 Mart 1335/1919).

¹⁷ BOA, BEO, 4557/341775-12; BOA, BEO, 4557/341775-13.

¹⁸ Bahsedilen listeler için bk. BOA, BEO, 4557/341775-19; BOA, BEO, 4557/341775-20.

tarafından 5 Şubat 1919'da İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiserliğine gönderildi.¹⁹

İngiliz Hükûmetinin Yüksek Komiserliğe gönderdiği talimatta “*savaş suçularının*” yargılanmasına müttefik devletlerin birlikte karar verecekleri ifade edilmişse de süreç çoğunlukla İngiltere tarafından yürütülüyordu. Lord Curzon'dan aldığı talimatı Osmanlı Hükûmeti'ne vermek üzere bir nota haline getiren Amiral Calthorpe, bu notayı Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Franchet d'Esperey'e iletti. Bunun üzerine d'Esperey, 11 Şubat 1919'da Amiral Calthorpe'a gerek savaş esirlerine gerekse Ermenilere karşı taşkınlıklarda bulunanların yargılanması konusunda aynı fikirde olduğunu ancak Osmanlı Devleti'nin resmen işgal altında bulunmayan bölgelerinde işlenen suçların araştırılması ve suçluların cezalandırılması hususunda müttefiklerin denetimi altında Türk makamlarının tek yetkili olması gerektiğini belirten bir yazı gönderdi. d'Esperey'in bu karşı çıkışı Amiral Calthorpe'u Hükûmetinden yeniden görüş istemek zorunda bıraktı. Konu Hükûmetler arası bir dizi yazışmaya neden oldu ve Fransa Hükûmeti de kendi Yüksek Komiseri'nin görüşlerine katıldığını İngiltere Hükûmetine bildirdi.²⁰ Müttefikler arası bu karşıtlığa rağmen son kertede İngiltere Hükûmeti kararından geri adım atmadı ve İngiltere Yüksek Komiserliği Hükûmetinin yukarıda zikredilen talimatını bir nota şeklinde 5 Mart 1919'da Osmanlı Hükûmeti'ne verdi.²¹ Notada suç olarak belirlenen fiiller şunlardı:

“1- Üseray-ı harbiyeye karşı icra edilen su-i muamele,

2- Gerek Memalik-i Osmaniye dâhilinde ve gerek Kafkasya'da Ermenilere ve diğer mil-i tabiyya karşı vukubulan mezalim ve i'tisafat,

3- Mütareke ahkâmına tevfik-i harekette mübalatsızlık,

4- Mütarekenamenin tatbikini mani hareket,

5- İngiltere kumandan ve zabitanına karşı cüretkârâne muamelât,

6- Emvalin tahrib ve nehb ve gârât edilmesi ilaah.

7- Kavânin ve adât-ı harbiyeye muhalif her gûna harekât ve icraat”.²²

Notanın devamında işgal edilen bölgelerde ve Kafkasya'da işlendiği iddia edilen suçların muhakemesi için Maveray-ı Kafkasya ile Suriye ve Irak'ta İngilizler tarafından Divân-ı Harpler kurulması kararlaştırıldığı belirtilerek yukarıda zikrolunan suçlarla itham edilenlerin en yakın müttefik kumandanına tesliminin sağlanması isteniyordu. Resmen işgal altında olmayan bölgelerde

¹⁹ Şimşir, *age.*, s. 41-42.

²⁰ *age.*, s. 45-48.

²¹ *BOA, BEO, 4557/341775-4; BOA, HR, SYS, 2565/2-25; Şimşir, age.*, s. 45-48.

²² *BOA, BEO, 4557/341775-4; BOA, HR, SYS, 2565/2-25; Şimşir, age.*, s. 42-43.

bulunan suçlulara gelince bunların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmalarının kabul edilemeyeceğini ifade eden Yüksek Komiser, müttetikler tarafından hangi tarz ve surette muhakeme edilerek cezalandırılacaklarına karar verilmeye kadar gözü altında tutulmak üzere kendisine teslim edilmelerini talep ediyordu.

Meclis-i Vükela'nın 6 Şubat 1919 tarihli kararıyla İngilizlerin suçluları bizzat yargılama isteğini reddetmesine rağmen, suçlama başlıklarını daha da genişleten 5 Mart 1919 tarihli nota, Hükûmetin itirazlarının dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu arada Tevfik Paşa Hükûmeti'nin istifasıyla 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferit Hükûmeti döneminde²³, "savaş suçlusu" olarak tanımlananlara yönelik kovuşturma ve tutuklamalar daha da sertleşecektir. Gerek Tevfik Paşa Hükûmeti gerekse Damat Ferit Paşa Hükûmetleri esasen savaş suçlusu olarak tanımlananları tutuklama ve Osmanlı mahkemelerinde yargılama konusunda bir itirazda bulunmuyorlardı. Nitekim Tevfik Paşa döneminden itibaren tutuklamalar başlamış ve Damat Ferit Hükûmeti döneminde de bütün hızıyla devam etmişti. Fakat her iki Hükûmet de tutuklananların İngilizlere teslimini kabul etmek istemiyorlardı. Osmanlı Hükûmetlerinin İngiliz talepleri üzerine gerçekleştirdikleri tutuklama ve yargılamalar konusunda İngiltere Yüksek Komiserliği ile yaşadıkları sorunlar aslında Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemine ve egemenliğine yönelik tutumunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İngiliz Talepleri Doğrultusunda Yapılan Tutuklamalar ve Yaşanan Sorunlar

İngiliz esirlere yönelik kötü muamele iddiasıyla alakalı olarak ismen tutuklanmaları talep edilen ilk kişiler İstanbul eski Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey ile Afyonkarahisar Üsera Garnizon Kumandanı Binbaşı Mazlum Bey'dir. 14 Ocak 1919 tarihli bir irade ile Harbiye Nezareti'ne, İngiliz esirlere kötü muamelede buldukları ve bu nedenle birçoğunun ölümüne sebep oldukları iddiası nedeniyle bu iki ismin Divan-ı Harbe sevk edilerek haklarında gerekli tahkikatın yapılması talimatı verilmişti.²⁴ Yapılan tahkikat, aslında Mazlum Bey'in henüz mütareke imzalanmadan önce esirlere yönelik davranışlarından dolayı arkadaşları ile birlikte Divân-ı Harpte yargılandığını ortaya koymaktadır. Bahsedilen yargılama ile Mazlum Bey'in Rus ve Fransız iki esir zabıt ile bir neferi gerek bizzat gerekse çavuşlar vasıtasıyla darp ve hapsedtiği, ticaretle uğraşarak memuriyetini kötüye kullandığı ve esirlere yönelik davranışlarında ihmal ve lakaytlık görüldüğü tespit edilmişti. Bundan dolayı da emekliye sevk edilerek beş buçuk ay hapisle cezalandırılmıştı. Mazlum

²³ Akşin, *age.*, s. 201.

²⁴ BOA, BEO, 4551/341257.

Bey'in suçlandığı bir diğer konu ise bazı esirlere karşı "*fül-i şeni*" (zina) icra ettiği yönündedir. Bu suçlama ile alakalı olarak da şikâyetçi askerler İngiliz doktorlar tarafından muayene edilmiş fakat bunlar tarafından hazırlanan raporda "*fül-i şeni*" icra edildiğine dair kesin bir kanıt olmadığı kaydedilmişti. Yine Mazlum Bey'in ölümlerine sebep olduğu iddia edilen iki esirden birinin sürekli iltihap hastalığından, diğerinin ise lekeli hummadan vefat ettiği doktor raporuyla ortaya çıkmıştı. Harbiye Nezareti konuyla alakalı yazısında esirlere yönelik kötü muamele iddiası hakkında gerekli cezayı aldığı ve bu cezasının infaz edildiği anlaşılan Mazlum Bey'in aynı iddialarla yeniden yargılanmasının ve cezalandırılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Eski Merkez Kumandanı Cevat Bey'in durumuna gelince Harbiye Nezareti, onun hakkında esirlere karşı kötü muamelede bulunduğu dair herhangi bir şikâyet evrakı bulunmadığını, tahkikat devam ettiği için Divân-ı Harbe sevk edilmesinin de mümkün olmadığını belirtmektedir.²⁵

Harbiye Nezareti'nin açıklamalarına rağmen, Binbaşı Mazlum Bey ile Miralay Cevat Bey'in bu yazışmalardan kısa bir süre sonra tutuklandıkları anlaşılmaktadır. Zira Miralay Cevat Bey, 24 Şubat 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir istida ile müracaat ederek sağlık durumu elvermediği halde tutuklandığını ifade etmiş ve pek basit olarak değerlendirdiği tutuklama sebebine karşı birçok şahitler göstererek tahliyesini talep etmişti.²⁶ Bu talebe karşı dönemin Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa tarafından aynı gün yazılan "*oğlum davacımız İngiliz Hükümeti'dir. Tevkifiniz teklifi zamanında haylice müdafaa ve muhafaza edilmiş ise de muvaffak olunamadı. Sabır ve tahammülden başka çare göremiyorum. Hükümet-i Osmaniyeye aleyhinizde bir dava ve şikâyet yoktur*"²⁷ şeklindeki cevap aslında İngiliz esirlere kötü muamele gerekçesi ile tutuklama ve yargılama konusunun mahiyetini özetler niteliktedir.

Önceki müracaatı dikkate alınmamış olmalı ki Miralay Cevat Bey, 3 Mart 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir başvuruda daha bulunmuştu. Cevat Bey başvurusunda ailesiyle birlikte yaşadığı sıkıntılardan bahsettikten sonra tutuklanmasına sebep olan iddialara cevap vermektedir. Öncelikle kendisinin tevkifhane müdürlüğü veya üsera garnizon kumandanlığı gibi doğrudan esirlerle alakalı bir görevde bulunmadığını belirtmekte ve sadece üç subayın ifade ve şikâyeti ile yaklaşık bir aydır tutuklu bulunmasının haksızlık olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Merkez Kumandanı olduğu dönemde General Townshend da dâhil olmak üzere Merkez Kumandanlığı gözetiminde kalan esir subay ve askerlere karşı iddia edilenin aksine her zaman iyi muamelede bulunduğunu, bu

²⁵ BOA, BEO, 4554/341518-2, (21 Kanun-i Sani 1335/21 Ocak 1919).

²⁶ BOA, BEO, 4554/341518-5. (3 Mart 1335/1919).

²⁷ BOA, BEO, 4554/341518-3. (24 Şubat 1335/1919).

durumun da kendisine gönderilen özel mektuplardan rahatlıkla anlaşılacağını ifade etmektedir. Son olarak İngiliz temsilciliğine durumunun izah ve gerekirse Merkez Kumandanlığındaki Divân-ı Harb-i Örfî'de muhakeme edilmesini rica etmektedir. Bu dilekçenin altına dönemin İstanbul Muhafızı tarafından Miralay Cevat Bey'in tutuklanma sebebi hakkında eski Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın emrinden başka resmî bir bilginin bulunmadığı yönünde not düşülmüştü.²⁸

Konuyla alakalı bir belgede Mazlum Bey'in 20 Şubat, Cevat Bey'in 15 Mart 1919 tarihlerinde tutuklandıkları görülmektedir. Hâlbuki yukarıda zikredilen 3 Mart 1919 tarihli başvurusunda Cevat Bey yaklaşık bir aydır tutuklu olduğunu ifade etmektedir. Muhtemelen bu isimler önce gözaltına alınmış, akabinde de tutuklanmışlardır. Esirlere kötü muamele iddiasıyla tutuklanan ilk kişi ise 27 Ocak 1919'da tutuklanan Yüzbaşı Cemal Efendi idi.²⁹ Yukarıda belirtildiği üzere İngiltere Yüksek Komiserliği'nin esirlere kötü muamele iddiasına yönelik resmî talepleri 1 Şubat 1919 tarihli nota ile başlamıştı. Fakat Miralay Cevat Bey ve Binbaşı Mazlum Bey ile alakalı muamelelere dair tespit edebildiğimiz ilkyazı 14 Ocak 1919 tarihli iradedir. Ayrıca Yüzbaşı Cemal Efendi'nin de 27 Ocak'ta tutuklandığı düşünülürse İngilizlerin bahsedilen iddialara yönelik taleplerinin ve tutuklamaların gayr-i resmî olarak daha önceki tarihlerde başladığını söylemek mümkündür.

İngilizlerin teslimini ve yargılanmasını talep ettiği kişilerin önemli bir kısmı çeşitli rütbelere subaylardan oluştuğu için uygulamada meselenin muhatabı ağırlıklı olarak Harbiye Nezaretiydi. Tevfik Paşa döneminde tutuklanan eski Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey'in dilekçesine karşı tutuklanması emrini veren dönemin Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın yazdığı ve yukarıda zikredilen cevap oldukça anlamlıdır. Bu cevap Osmanlı makamlarının aslında İngilizlerin iddialarına konu olan suçları ve suçluları kabul etmek istemediklerini ama zorunluluktan ve İngilizlerin baskısından dolayı yeterli tepkiyi gösteremediklerini ortaya koymaktadır.

Harbiye Nezareti'nin konu ile alakalı sıkıntısı Damat Ferit Hükûmeti döneminde de devam etmiştir. Damat Ferit Paşa Hükûmeti başta İttihat ve Terakki Hükûmetleri mensuplarının yargılanması olmak üzere Ermenilere yönelik katliam iddialarına dair yargılamalarda İtilaf Devletleri ile iş birliğini daha da ileri götürmüştü. Bununla birlikte dönemin Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın İngiliz esirlere kötü muamele iddiasıyla suçlananlara yönelik taleplerle alakalı yazışmaları aslında bu konuda onun da gönülsüz olduğunu ortaya koymaktadır. 20 Mart 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan bir

²⁸ BOA, BEO, 4554/341518-5. (3 Şubat 1335/1919).

²⁹ BOA, HR, SYS, 2598/8; BOA, HR, SYS, 2598/7-20.

yazıda İngilizlerden gelen listeler doğrultusunda bazı subayların gözaltına alındığı, gerek taşrada gerekse Dersaadet'te bulunanlardan bir kısmının tutuklanması için emir verildiği ve yakında hepsinin tutuklanmış olacağı ifade edilmektedir. Fakat tutuklanması istenen bu kişilerin çoğunun suçluluğu hakkında yeterli bilgi bulunmadığını belirten Harbiye Nezareti, icra edilecek yargılamalar sırasında bu kişilerin hangi tarihte, nerelerde ve kime karşı kötü muamelede bulduklarına dair daha detaylı bilgilerin İngilizler tarafından verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³⁰

Harbiye Nezareti, yetersiz bilgilere rağmen, İngilizlerin isteklerini yerine getirmeye çalışmakla birlikte tutuklanan kişilerin Osmanlı hudutları dışında yargılanacak olmalarını kabul etmek istemiyordu. Çünkü İngiliz Yüksek Komiserliği yukarıda da belirtildiği üzere suçlu olduğu düşünülen kişilerin yakalanarak yargılanmak üzere Selanik'teki İngiliz Başkumandanlığına teslimini talep ediyordu. Harbiye Nezareti ise Sadarete gönderdiği 22 ve 24 Nisan tarihli iki tavrıyla tutuklanması talep edilenlerden bazıları hakkında suçlama için yeterli bilgi bulunduğunu fakat bir kısmının suçlarının ne olduğunun bile belli olmadığını ifade ederek bu durumun birçok mahzur doğuracağına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla haklarındaki yeterli suç delili ve şikâyet evrakının gönderilmesi beklenirken gözaltına alınmış olanların İngilizlere teslimi uygun görülmemektedir. Ayrıca haklarında daha önce mahkûmiyet kararı verilerek cezası infaz edilmiş kişiler ile hâlihazırda yargılama aşamasında bulunanların ve henüz takibatı tamamlanmamış olanların Osmanlı Divân-ı Harbi dışında başka bir mahkemede yargılanmalarının hukukî olarak ciddi problemlere yol açabileceği hatırlatılmaktadır. Böyle bir durumda zanlıların savunma için gerekli evrakı hazırlamaya ve şahit göstermeye imkân bulamayacakları için haklarını yeteri kadar savunamayacaklarını ifade eden Harbiye Nezareti, isnat edilen suçların Osmanlı ülkesinde işlenmiş ve zanlıların asker olması nedeniyle yargılamanın Osmanlı Divân-ı Harbi'nde yapılması gerektiğini belirtmektedir. Yargılamanın Osmanlı sınırları dışında İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilmesinin devletlerarası hukuka aykırı olduğunu hatırlatan Harbiye Nezareti suç ve suçlunun net olduğu isteklerin Osmanlı Divân-ı Harplerinde adil bir şekilde yargılanması konusunda gerekli özenin gösterileceğini vurgulamaktadır. Bütün bunlara rağmen, İngilizler Osmanlı Divân-ı Harbi'nin yargılamaını kabul etmedikleri takdirde İstanbul'da bir İngiliz memurunun görevlendirileceği yeni bir Divân-ı Harbin kurulmasını teklif etmektedir.³¹

Harbiye Nezareti'nin tutukluların Osmanlı hudutları dışında yargılanmasına karşı çıkarken elinde hukukî dayanağı da vardı. Doğrudan esirlere kötü

³⁰ BOA, HR, SYS, 2565/2-9. (20 Mart 1919)

³¹ BOA, HR, SYS, 2565/2-52. (22 Nisan 1919); BOA, HR, SYS, 2565/2-26. (24 Nisan 1919).

muamelede bulunanlarla ilgili olmasa da İngilizlerin yargılamak üzere talep ettikleri bir Osmanlı askerinin durumuyla alakalı Hukuk Müşavirliği'nin bir yorumu genel olarak İngilizlerin bu tür taleplerinin hukuka aykırı olduğunu ortaya koymaktaydı. Hariciye Nezareti tarafından Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliğine taşınan sorun, 13 Mart 1919'da İzmit'te bir Osmanlı askerinin bir İngiliz subayına tüfekle nişan alması ile alakalı iddialara dairdi. Bu olay üzerine İngilizler zanlının İngiliz Divân-ı Harbi'nde yargılanmak üzere kendilerine teslim edilmesini istemişlerdi. Harbiye Nezareti ise zanlının Osmanlı ordusuna mensup olması ve suçun da Osmanlı ülkesinde işlenmesi nedeniyle yargılamanın Osmanlı Divân-ı Harbi'nde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Ayrıca İngilizlerin talebinin devletler hukuku ve mütareke hükümlerine aykırı olduğuna dikkat çekerek Hariciye Nezareti'nin konuyla alakalı İngiliz temsilciliğini bilgilendirmesini talep etmişti.³² Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'nin bu tezkeresini yorumlaması talebiyle Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'ne iletti.³³ Hukuk Müşavirliği'nin 8 Nisan 1919 tarihli ayrıntılı raporunda; bir memleket arazisinin biri kazanılan bir savaş sonucunda doğrudan düşman orduları tarafından, diğeri de memleket hükümdarının muvafakatiyle olmak üzere iki şekilde işgal olunabileceği ifade edilmektedir. Birinci işgalin yaşandığı durumlarda işgal altında bulunan ülkenin hukuku meri olmakla birlikte işgal ordusu subay ve askerlerine yönelik vuku bulan suçlarda işgal ordusunun mensup olduğu ülkenin hukukuna göre yargılama yapılır. İşgal, hükümdarın muvafakatiyle gerçekleşmişse işgal ordusu mensuplarına yönelik işlenen suçlarda yargı merciinin yerel mahkemeler olduğu belirtilmektedir. İstanbul'un işgalinin bu ikinci türe uygun olduğunu savunan müşavirlik, İzmit'te işlenen suçun zanlısı olan Osmanlı askerinin Osmanlı Divân-ı Harbi'nde yargılanması yolunda yorum yapmıştı. Çünkü Hukuk Müşavirliği, mütareke hükümlerinde sadece Çanakkale istihkâmlarının işgaline dair ibare bulunduğunu, dolayısıyla İstanbul'un işgalinin mütarekeye aykırı olduğunu savunmaktadır. Yine Hukuk Müşavirliği'ne göre; İstanbul, mütarekenin 7. Maddesi gereğince işgal edilmişse bile bu işgal mütareke hükümlerine dayandığı için düşmanın silahlı zaferinden ziyade Hükûmetin muvafakatiyle işgal edilmiş olarak kabul edilmesi gerekmektedir.³⁴

Hukuk Müşavirliği'nin farklı bir konuda yapmış olduğu bu yorum, esirlere kötü davrandıkları iddiasıyla tutuklanan kişilerin İngilizler tarafından yargılanması konusunda da emsal olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bahsedilen suçlamaya muhatap olanların durumları ile ilgili Hariciye ve Harbiye Nezaretleri arasındaki bazı yazışmalardan Osmanlı Hükûmeti'nin İngiliz makamlarına

³² BOA, HR, SYS, 2565/3-1. (5 Nisan 1919).

³³ BOA, HR, SYS, 2565/3-2. (10 Mayıs 1919).

³⁴ BOA, HR, SYS, 2565/3-3. (8 Nisan 1335/1919).

Hukuk Müşavirliği'nin yorumunu ileri sürerek itiraz ettikleri görülmektedir.³⁵ Bununla birlikte bu itirazlar çoğunlukla sonuçsuz kalmıştır.

Osmanlı makamları arasında bu yazışmalar devam ederken İngiliz Yüksek Komiserliği Hariciye Nezareti'ne talep edilen şahısların bir an evvel tutuklanarak Selanik'teki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığına teslimlerine dair yeni bir nota verdi. Ayrıca bu notaya daha önce çeşitli tarihlerde talep ettikleri isimleri içeren bir de defter eklemişlerdi. Hariciye Nezareti bu notayı 1 Mayıs 1919'da Sadarete havale ederken konunun Meclis-i Vükela'da görüşülerek bir karara bağlanmasını istiyordu.³⁶ Hariciye Nezareti'nin bu talebine karşı sadrazamlık makamı Harbiye Nezareti'nin yukarıda zikredilen 22 ve 24 Nisan tarihli iki tezkeresini bilgilendirme amacıyla gönderdi. Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'nin itirazlarını içeren bu tezkerelerinde zikredilen hususlarla alakalı İngiliz Yüksek Komiserliğine bir müracaatta bulundu. İngiltere Yüksek Komiserliği ise bu müracaata bir nota ile cevap verdi. İngiliz notasında suçluların nerede yargılanacaklarının henüz belirlenmediği, bununla birlikte yapılacak yargılamanın adalete son derece riayet edilerek icra edileceği ve kanunen gerekli görülecek şahitlerin mahkeme huzuruna getirilmesi konusunda kolaylık gösterileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Yüksek Komiserlik, zanlıların aleyhindeki ithamların savaşı tarafların birbirlerine karşı hareketlerini sınırlayan harp hukuku ve devletlerarası antlaşmalara ciddi anlamda tecavüz olarak değerlendirildiğini vurgulayarak İngiliz Hükûmeti'nin bu şahısların yargılanmayı beklemek üzere İngiliz görevlilere teslim edilmelerini ısrarla talep ettiğini belirtmektedir.³⁷

Bu arada Harbiye Nezareti de 6 Mayıs 1919'da sürecin başlangıcından itibaren İngilizler tarafından kendilerine teslim edilmeleri istenen şahıslarla ilgili ne tür işlemler yapıldığına ve işlem yapılamayanlar için neden yapılmadığına ilişkin detaylı bilgilerin kaydedildiği dört listeyi Sadarete sunmuştu. Osmanlı makamlarına iletilen ve çoğu zaman birbirinin tekrarı olan isimler hakkında yapılan muameleleri özetleyen 6 Mayıs 1919 tarihli yazı ve ekindeki listeler konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Harbiye Nazırı yazısında o güne kadar İngilizler tarafından tutuklanarak Selanik İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığına teslimleri istenen erkân, ümera, zabitan ve mensubîn-i askeriyeden İstanbul'da tevkif olanlarla taşrada bulunup tevkifi için ait oldukları makama emir verilmiş bulunanların A ve B listelerine kaydedildiklerini ifade etmektedir. Hüviyetlerini belirlemek üzere tahkikatı devam edenlerle haklarında

³⁵ BOA, HR, SYS, 2565/3-42. (20 Temmuz 1335/1919); BOA, HR, SYS, 2565/3-41 (21 Eylül 1335/1919).

³⁶ BOA, BEO, /342827-8; BOA, HR, SYS, 2565/2-32, (1 Mayıs 1335/1919).

³⁷ BOA, BEO, 4572/342827-4; BOA, HR, SYS, 2565/3-21-1 (16 Mayıs 1335/1919); BOA, HR, SYS, 2565/3-10. (25 Mayıs 1335/1919)

verilecek karar netleşinceye kadar serbest bırakılanlar ve hüviyeti belirlenemediği için haklarında herhangi bir muamele yapılamamış olanların H ve E listelerinde kaydedildiklerini belirtmektedir.³⁸

6 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla tutuklu bulunan A listesindeki 27 kişi şu isimlerden oluşuyordu: Mülga Samatya Üsera Garnizon Kumandanı Miralay Celal Bey, Samarra Karargâh Kumandanı Binbaşı Hazım Efendi, Ankara Garnizon Kumandan Vekili Mütেকait Süvari Yüzbaşı Şerafettin Efendi, (İsimsiz) İngilizler tarafından Malta'ya sevk edilmiştir, Dersaadet Üsera-yı Harbiye Şubesi Müdür Muavini Miralay Kemaleddin Bey, Haydarpaşa Hastanesi Sertabibi Miralay Ahmet Bey, Gümüşsuyu Gülhane Seririyatında Binbaşı Fuat Kemal Bey, Yozgat Garnizon Kumandanı Binbaşı Kazım Efendi, Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, Dersaadet Harbiye Nezareti Hapishane Müdürü Yüzbaşı Cemal Efendi, Kastamonu Karargâh Kumandan-ı sabıkı Kaymakam Tevfik Bey, 6. Ordu Sıhhiye Reisi Binbaşı Abdülkadir Efendi, Garnizonlar Müfettişi Miralay Yusuf Ziya Bey, 13. Kolordu Elaziz Hastanesi operatörü Yüzbaşı İbrahim Halil Efendi, Kengiri (Çankırı) Garnizon Kumandanı Mütেকait Miralay Sami Bey, Musul ahz-ı asker Kalemi Reisi Abdülğani Efendi, Bağdat hattı On Birinci İnşaat Taburu Kumandanı Mütেকait Binbaşı Mehmet Arif Bey, Konya Üsera Garnizonu Kumandanı Mütেকait Süvari Binbaşı Haydar Efendi, Resulayn Karargâh Kumandanı Piyade Binbaşı İbrahim Hakkı Efendi, Afyonkarahisar Garnizonunda Müstahdem Kolağası Ahmed Hamdi Efendi, Musul Garnizon Kumandanı Binbaşı Ömer Efendi, Resulayn Karargâh Kumandanı Miralay Tevfik Bey, 12 numaralı Ankara Karargâh Kumandanı Mütেকait Yüzbaşı Mehmet Hilmi Efendi, Merkez Kumandanı sabıkı Miralay Cevat Bey, Afyonkarahisar Garnizon Kumandanı Binbaşı Mazlum Efendi, Yozgat Garnizonu tercümanı Haro oğlu Aram Efendi, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa.³⁹

Tevkifleri için ilgili makamlara emir verilmiş ve B listesinde kayıtlı bulunan 6 kişi ise şunlardı: Mamak Karargâh zabiti İnzibat Zabit Vekili Nesim Efendi, İran'da(?) bulunan Beyşehir(?) Amele Taburu Kâtibi İzzet Efendi, Bağdat Hattı Yedinci İnşaat Taburu Kumandanı Mütেকait Binbaşı Edip Bedri Efendi, Bağdat Hattı Dokuzuncu İnşaat Taburu Kumandanı Mütেকait Binbaşı Server(?) Efendi, Mülazım Nazif Efendi, Ankara-Sivas İnşaat Yedinci Taburunda Mütেকait Yüzbaşı Tahir Ağa.⁴⁰

E listesinde kaydedilen 31 kişiden bazılarının isim kısmına meçhul yazılmış, bazılarının ise nerede ve hangi dönemde görev yaptığına dair bilgi

³⁸ BOA, HR, SYS, 2565/3-11. (6 Mayıs 1335/1919).

³⁹ BOA, HR, SYS, 2565/3-14; BOA, HR, SYS, 2565/3-15, (6 Mayıs 1335/1919).

⁴⁰ BOA, HR, SYS, 2565/3-16, (6 Mayıs 1335/1919).

kaydedilmemişti. Dolayısıyla bunların tespit edilmesi mümkün değildi. H listesindeki 23 kişi ise hüviyetleri hakkında inceleme devam edenlerle İngilizler tarafından sonradan verilen listelerde kayıtlı bulunanlardan oluşuyordu ve haklarında karar verilmek üzere serbest bırakılmışlardı.⁴¹

Yukarıda zikredilen listelerde dikkati çeken noktalardan birisi tutuklu bulunan bazı görevlilerin elinde İngiliz esirler tarafından kendilerine iyi davranıldığını gösteren belgelerin olduğuna dair bilgidir. Bu bağlamda Ankara Garnizon Kumandanı Vekili Mütেকait Süvari Yüzbaşı Şerafettin Efendi ile Konya Üsera Garnizonu Kumandanı Mütেকait Süvari Binbaşı Haydar Ahmet Efendi göze çarpmaktadır. Sadrazam Damat Ferit imzasıyla 7 Mayıs 1919'da Hariciye Nezareti'ne bu listeler bilgilendirme için gönderilirken ellerinde İngiliz esirlerinin memnuniyetini gösteren evrak olan esirlerin hukukunu korumak üzere İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması talimatı verilmişti.⁴² Bu konuda Hariciye Nezareti'nin İngiltere Yüksek Komiserliği nezdinde bir girişiminin olup olmadığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte arşivdeki dosyada Binbaşı Haydar Ahmet Bey hakkında "*Hintli subaylardan, savaş esirlerinden, Konya*" başlığı ile altında yedi kişinin imzası bulunan ve İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliğine gönderilmiş ve Haydar Ahmet Bey'in esaretleri süresince kendilerine karşı oldukça nazik ve yardım sever davrandığını belirten bir yazı bulunmaktadır.⁴³

Yukarıdaki listede dikkati çeken isimlerden birisi de VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'dır. Bu listede bulunması Halil Paşa'nın da esirlerle alakalı iddialara muhatap olduğunu gösterse de Paşa hatıralarında sorgusunu anlatırken kendisine bu konuda bir soru sorulduğuna dair bilgi vermemektedir.⁴⁴ Nitekim 26 Mayıs 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından Sadarete yazılan bir yazıda Halil Paşa'nın İngilizler tarafından tevkif edilmesinin istendiği belirtilerek Paşa'nın tutuklanmasını gerektirecek ne gibi suçunun bulunduğu bir an önce bildirilmesi istenmektedir.⁴⁵ Fakat bu yazının yazılmasından iki gün sonra tutukluların Malta'ya sürülmesi nedeniyle mesele farklı bir boyut kazanmıştır.

⁴¹ E ve H listeleri için bk. *BOA, HR, SYS, 2565/3-17; BOA, HR, SYS, 2565/3-19; BOA, HR, SYS, 2565/3-18-20-1; BOA, HR, SYS, 2565/3-18; BOA, HR, SYS, 2565/3-13.*

⁴² *BOA, HR, SYS, 2565/3-13, (7 Mayıs 1335/1919).*

⁴³ *BOA, BEO, 4557/341775-8.*

⁴⁴ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2 Baskı, İstanbul, 1997, s. 273-274.

⁴⁵ *BOA, BEO, 4572/342827-3. (26 Mayıs 1335/1919).* Esasen bu yazı yazıldığında Halil Paşa tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden İttihatçılardan Küçük Talat'la birlikte firar etmişti. (Sorgun, *age.*, s.278-282).

Tutukluların Malta'ya Sürülmeleri, Malta'daki Durumları ve Dönüşleri

İngilizlerin mütarekenin imzalanmasından sonra tutuklanmalarını talep ettikleri kişiler gerek Tevfik Paşa Hükûmetleri döneminde gerekse Damat Ferit Hükûmetleri döneminde tutuklanarak Bekirağa Bölüğü, Arapyan Hanı gibi İstanbul'un meşhur hâpishanelerine gönderilmişlerdi. Bu üst düzey tutukluların yanında bu çalışmanın da konusunu oluşturan İngiliz esirlerine kötü davrandıkları iddiasıyla tutuklananlar da vardı. Bilal Şimşir'e göre, 1919 yılı Mayıs ayında çeşitli suçlamalarla sadece Bekirağa Bölüğü'nde en az 250 tutuklu bulunuyordu.⁴⁶ Bekirağa Bölüğü veya diğer İstanbul hâpishanelerinde bulunan tutuklulardan kaçının esirlere kötü muamele iddiasıyla tutuklandığını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte yukarıda zikredildiği üzere mayıs ayı itibarıyla İngilizlerin talep ettiği kişi sayısı 87 iken bu iddiayla tutuklananların sayısı 27, tutuklanması için emir verilmiş olanların sayısı ise 6 idi. Dolayısıyla toplam 33 kişinin bahsedilen konuyla alakalı olarak tutuklu bulunduğunu düşünebiliriz. Bahsedilen 87 kişinin yanında İngilizler savaş yıllarında Osmanlı Devleti hizmetinde çalışan çoğunluğu Alman vatandaşı müttefik devletler görevlilerinden 49 kişinin de tutuklanarak kendilerine teslimini istemişlerdi. Fakat yapılan incelemelerde çoğu mühendis ve doktor olan Alman ve diğer müttefik görevlilerin bir kısmının hayatını kaybettiği, bir kısmının, ülkelerine geri döndüğü, bir kısmı hakkında ise yeterli bilgi bulunamadığı belirtilmişti.⁴⁷

Gereğesi ne olursa olsun İngilizler "savaş suçlusu" olarak niteledikleri tutukluları, müttefikleri ile birlikte karar verecekleri yerde ve kendi yargı organları vasıtasıyla yargılamak üzere istediklerini kesin bir dille ve ısrarla ortaya koymuşlardı. İngilizlerin baskısıyla Osmanlı Hükûmetleri tutuklamaları gerçekleştirmişse de yukarıda zikredildiği üzere bunları İngilizlere teslim etme konusunda çok da hevesli değillerdi. 26 Mayıs 1919 gibi geç bir tarihte bile Damat Ferit Hükûmeti'nin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Sadarete gönderdiği bir tezkerede devletler hukukunu ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını hatırlatarak bu konuda Hükûmetler arası görüşmelerin yapılmasını istemektedir.⁴⁸ Hâlbuki tam da bu günlerde Şevket Turgut Paşa'nın mensubu

⁴⁶ Şimşir, *age.*, s. 108.

⁴⁷ *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-16, (15 Şubat 1335/1919); *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-18; *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-12; 2-14; *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-17-1; *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-17-2; *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-30, (23 Mart 1335/1919); *BO.A. HR. SYS*, 2565/2-31. Abdurrahman Bozkurt'un İngiliz Arşivi'ne dayanarak verdiği bilgiye göre esirlere kötü davrandıkları iddiasıyla tutuklanması istenen kişilerin sayısı 101'di. (Bozkurt, *age.*, s. 90).

⁴⁸ *BO.A, BEO*, 4572/342827-3. (26 Mayıs 1335/1919).

bulunduğu Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin politikasında ciddi değişiklikler görülmeye başlanmıştı. Bu değişimin nedeni de 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ile yakından ilgiliydi.

İtilaf Devletleri fiili olarak işgal altına aldıkları İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin egemenliğini yok sayan uygulamalarına devam ederken diğer taraftan savaş sırasındaki planlarına uygun olarak Osmanlı topraklarını işgal ediyorlardı. İşgallere karşı Anadolu'da Türk milletinin haklarını korumak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulsa da ilk dönemde bu cemiyetlerin çoğunlukla bölgelerin ileri gelen siyasetçi, aydın, bürokratları tarafından desteklendikleri görülmektedir. Halkın geniş kitleler halinde bu cemiyetlere katılarak direniş fikrine destek vermesi ise ağırlıklı olarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ile gerçekleşecektir. Nitekim bu işgalden sonra İstanbul'da büyük kitlelerin katılımı ile protesto gösterileri yapılmış ve bu protestolar bütün ülkeye yayılarak işgal karşıtı hareketin şekillenmesine yardım etmiştir. Fiili işgal altındaki bir başkentte böylesine büyük olayların yaşanması doğal olarak hem Damat Ferit Hükûmeti'ni hem de işgal kuvvetlerini tedirgin etmişti. Böyle bir ortamda çeşitli iddialarla tutuklanmış bulunan ve işgal kuvvetlerince savaş suçlusuz olarak görülen kişilerin başta Bekirağa Bölüğü olmak üzere İstanbul'daki hapisanelerde bulunmasını Damat Ferit sakıncalı görmüş ve İngiltere Yüksek Komiseri Yardımcısı Amiral Webb'e müracaat ederek bunların İstanbul'dan uzaklaştırılmasını teklif etmişti.⁴⁹

Amiral Webb de, İzmir'in işgali günü, yani 15 Mayıs 1919'da General Milne'ye, çeşitli nedenlerle tutuklanmış olanların mevcut durumda Türk hapisanelerinde kalmalarını sakıncalı gördüğünü ifade ederek uygun görüldüğü takdirde Malta'ya gönderilmelerini teklif etmişti. Ayrıca bu sevkiyatı gerçekleştirmek üzere Prenses Ena gemisinin tahsisi için donanma yetkilileri ile yazıştığını da bildirmişti. Bu hazırlığa rağmen yukarıda zikredildiği üzere sadece Bekirağa Bölüğü adı verilen hapisanede en az 250 tutuklu vardı. Dolayısıyla bunlar arasından bir seçim yapılması gerekiyordu ve Amiral Webb, derhal gönderilmesi gerektiğini düşündüklerinden oluşan bir liste hazırladı. Bu arada 23 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini protesto kapsamında o güne kadar görülmemiş bir kalabalığın toplandığı büyük Sultan Ahmet mitinginden tedirgin olan Hükûmet tutuklulardan 41'ini serbest bıraktı. Hükûmetin bu tutumundan rahatsız olan ve otoritelerinin hiçe sayıldığını düşünen müttefik kuvvetler hapisanelerde ek tedbir almak zorunda kaldılar ve tutukluların Malta'ya gönderilmesine ilişkin işlemleri daha da hızlandırdılar. Ve sonuçta 28 Mayıs 1919'da Hükûmete haber verme ihtiyacı bile duymadan İngilizler Bekirağa Bölüğü'nde bulunan 67 tutukluyu Prenses Ena gemisine bindirdiler. Bunlara

⁴⁹ Akşin, *age.*, s. 208; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.258-259.

son dakikada İngilizlerin tutuklamış olduğu 11 kişiden oluşan Kars İslam Şûrası üyeleri de dâhil edildi ve toplam 78 tutuklu Malta'ya gönderildi. Bu 67 tutuklu Amiral Calthorpe tarafından üç sınıfa ayrılmaktadır. Buna göre; eski nazır veya politikacılardan oluşan 12 kişi 1. Sınıf; eski nazır, politikacı, vali, biraz daha küçük görevlilerden oluşan 41 kişi 2. Sınıf; İngiliz esirlere kötü davrandıkları iddiasıyla tutuklanmış 14 kişiden oluşan grup ise 3. Sınıf olarak tasnif edilmişti.⁵⁰

Amiral Calthorpe esirlere kötü muamele iddiasıyla götürülenlerin sayısını 14 olarak vermesine rağmen, 28 Mayıs 1919'da Prenses Ena Gemisi ile Malta'ya götürülen 67 kişinin isimlerinin, tutuklanma tarihlerinin ve suçlarının ne olduğunun kaydedildiği bir defterde bahsedilen iddiayla götürülenlerin sayısı 16 olarak zikredilmiştir. Bunların yanında 7 kişinin daha adının kaydedildiği defterde toplam 74 isim vardır ki diğer 7 kişiden 4'ünün daha aynı suçlama ile sevk edildiği belirtilmektedir. Bu 4 kişi ise 17 Temmuz 1919'da tutuklanarak İngilizlere teslim edilmişti. Dolayısıyla 28 Mayıs ve 17 Temmuz'da esirlere kötü muamele ettikleri ithamı ile İngilizler tarafından Malta'ya götürülenlerin sayısı toplam 20'dir. Bu 20 kişi şu isimlerden oluşmaktadır: Muhafaza Bl. K. Yüzbaşı Cemal Efendi, Mülga Afyonkarahisar Üsera garnizon Kumandanı Binbaşı Mazlum Bey, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Sabıkı Süleyman Numan Paşa, Merkez Kumandan-ı Sabıkı Miralay Ahmed Cevad Bey, Ankara Üsera Garnizon Kumandanı Şeref Bey, Kastamonu Üsera Garnizon Kumandanı Mehmed Tevfik Bey, Binbaşı Hazım Bey, Resulayn Garnizon Kumandanı sabıkı Miralay Tevfik Bey, Harbiye Riyaseti Refakat Kâtibi Mümeyyizi Kemaleddin Bey, Mülga Kengiri (Çankırı) Üsera Garnizon Kumandanı Miralay Sami Bey, Konya Üsera Garnizon Kumandanı Mütkeaid Binbaşı Ahmed Haydar Efendi, Samatya Üsera Garnizon Kumandanı Miralay Celal Bey, Resulayn Üsera Karargâh Kumandanı Binbaşı İbrahim Hakkı Efendi, 18. Fırka Ahz-ı Asker Kalemî Reisi Kaimakam Abdulgani Bey, Harput Ahz-ı Asker Şube Reisi Binbaşı Ömer Efendi, Mamuretülaziz Hastahanesi etbbasından Operatör Kıdemli Yüzbaşı Halid Sezai Efendi, Ankara İnşaat Taburunun sabık Üçüncü Bölük Kumandanı Yüzbaşı Tahir Efendi, Haydarpaşa Hastahanesi Sertabibi Miralay Ahmed Hilmi Bey, Gümüşsuyu ve Gülhane Emraz-ı Sâriye Mütchassısı Doktor Binbaşı Fuad Kamil Bey, Gelibolu temdid-i hat taburu inşaat kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Mehmed Hilmi Efendi.⁵¹

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Şimşir, *age.*, s. 107-121.

⁵¹ *BOA, HR, SYS*, 2598/8-17 (6 Kanun-i Evvel 1335/6 Aralık 1920); *BOA, HR, SYS*, 2598/7-20, (6 Kanun-i Evvel 1335/6 Aralık 1920). Bilal Şimşir'in Amiral Calthorpe'a atıfla eserine aldığı listede ilk 16 kişiden Miralay Cevat Bey ve Süleyman Numan Paşa'nın ismi bulunmamaktadır. Ayrıca 17 Temmuz 1919'da İngilizlere teslim edilen 4 kişi de kaydedilmemiştir. Bu nedenle esirlere kötü muamele iddiasıyla Malta'ya götürülenlerin toplam 14 kişi olduğu ifade edilmektedir ki bu doğru değildir. (Şimşir, *age.*, s. 106). Tarık Mümtaz Göztepe de eserinde Şimşir ile aynı

Bu listede bulunan isimlerden ilk 16'sı 28 Mayıs'ta Malta'ya götürülmüş, son 4 isim ise 17 Temmuz 1919'da İngilizlere teslim edilmişti. Fakat elde bulunan bazı belgelerden bunların dışında başka isimlerin de aynı suçlama ile Malta'ya götürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Malta'daki durumdan şikâyet eden bir mektubun altında bulunan imzalardan birisi yukarıda ismi bulunmayan Amanos İnşaat Kıtaatı Kumandanı Binbaşı Mehmet Arif Bey'e aittir ki zaten Harbiye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli listede bu kişinin tutuklanması için gerekli mercilere emir verildiği yazılmıştı. Dolayısıyla yukarıda zikrettiğimiz 20 sayısına da temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Sayıların netleştirilememesinin nedeni büyük ihtimalle bazı kişilerin aynı anda farklı suçlamalarla muhatap olmalarıydı. Örneğin Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey, esirlere kötü muamele iddiasıyla ilk tutuklanan kişilerden olmasına rağmen, yapılan sorgulamasında bu suçlamayı reddetmiş, hakkında da bir delil bulunamamıştı. Hatta 17 Nisan 1919'da Harbiye Nazırı Şakir Paşa imzasıyla Sadarete gönderilen bir yazıda Miralay Cevat Bey'in esirlere kötü muamelede bulunduğu dair elde herhangi bir kanıt olmadığı ifade edilerek bu konuda İngilizlerin varsa kanıtlarını göndermesi isteniyordu.⁵² Sadaret ve Hariciye Nezareti arasında konu ile alakalı yapılan yazışmalardan Cevat Bey'le alakalı iddialara dair bir delil olmadığı ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte Cevat Bey'in Ermeni tehciri konusunda da muhakeme edildiği dikkate alınarak hakkında herhangi bir girişimde bulunulmamıştı.⁵³

Savaş yıllarının Hükûmet üyeleri, üst düzey devlet görevlileri, aydınlar ve entelektüellerle birlikte bahsi geçen iddialar ile İngilizler tarafından yargılanmak üzere Malta'ya götürülen çeşitli rütbelerden Osmanlı subayları, uzun bir süre burada esaret hayatı yaşayacaklardır. Bu süreç gerek kendilerinin ve ailelerinin hukuk mücadelesiyle, gerekse Osmanlı Hükûmetlerinin olumlu-olumsuz çeşitli uygulamalarıyla geçecektir.

İngilizler tarafından Malta'ya götürülen subaylardan altısının imzasıyla 1 Ocak 1921'de muhtemelen Harbiye Nezareti'ne sunulan bir şikâyet dilekçesi konuyla alakalı yaşananları göstermesi açısından oldukça önemlidir. Subaylar dilekçelerinde, tutuklanmalarına gerekçe gösterilen iddiaların aksine aksine esirlere kötü muamele değil bilakis Osmanlı ordusunun şan ve şerefini yükseltecek derecede iyi muamelede bulduklarına dair ellerinde bizzat esirlerin verdiği vesikalar olduğunu belirtiyorlardı. Ayrıca Avusturya, Alman ve Bulgar Hükûmetleri hiçbir garnizon kumandanını teslim etmemesine rağmen

isimlerden bahsetmektedir. (Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 171).

⁵² BOA, HR, SYS, 2565/3-6, (17 Nisan 1335/1919).

⁵³ BOA, HR, SYS, 2565/3-7, (23 Nisan 1335/1919).

kendilerini İngilizlere teslim ettiği için Harbiye Nezareti'ne sitem ediyorlardı. Durumları ile alakalı gerek Osmanlı Hükûmeti'ne gerekse İngiltere Hükûmeti'ne birçok defa müracaat ettikleri halde olumlu bir cevap alamamış olan dilekçe sahipleri, milyonlarca insan içerisinde esirlere kötü davrananlar sadece “*bu dokuz şabistan mı ibarettir*” diye soruyorlardı. Kendilerinin müstakil kumandanlar olmayıp askerî hiyerarşinin alt basamaklarında görev yapan ve verilen emri yerine getiren görevliler oldukları halde yaklaşık iki yıldır birçok zorluklar altında esaret hayatı çektiklerini hatırlatan sürgün subaylar, kendileri ile birlikte ailelerinin de iâşesizlik nedeniyle ölüme mahkûm bırakıldıklarını ifade ediyorlardı. Bu noktada Damat Ferit Hükûmeti'nin 15 Haziran 1920'de aldığı bir karara atıfla kendilerinin hıyanet-i vataniyede bulunanlar arasında gösterilerek ailelerinin aldığı maaşların kesildiğini belirtiyorlardı.⁵⁴ İçinde buldukları durumu net bir şekilde açıklayan bu dilekçenin sonunda esir subaylar, Harbiye Nezareti'nden kendilerine merhamet gösterilerek tahliye edilmeyi değil, bir an önce mahkemeye çıkarılarak hakikatın ortaya çıkmasına yardımcı olmasını istiyorlardı.⁵⁵

Malta'dan gönderilen bu şikâyet dilekçesinde esirlere kötü muamele iddiasıyla tutuklu bulunan altı kişinin imzasının bulunması ve aynı durumda bulunan dokuz kişiden bahsetmeleri aynı suçlama ile Malta'ya kaç kişinin gönderildiği sorusunu yeniden gündeme getirmektedir. Çünkü yukarıda zikredildiği üzere listelerde birbirini tutmayan bilgiler bulunmasına rağmen bu sayının yirmi civarında olduğu ifade edilmişti. Fakat süreç içerisinde Malta'dan geri gelenlerin olduğu görülmektedir. Nitekim Şura-yı Devlet'in 23 Ocak 1921 tarihli bir yazısında 40. Fırka Kumandanlığından Mütেকait Miralay Celalettin Bey'in 24 Temmuz 1920'de Malta'dan İstanbul'a dönmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Yine 17 Temmuz 1919'da İngilizlere teslim edilerek Malta'ya götürülen Yüzbaşı Hilmi Bey oldukça erken bir tarihte, 21 Şubat 1920'de İstanbul'a dönmüştür. Hangi tarihte döndüğü belli olmamakla birlikte dönenler

⁵⁴ 15 Haziran 1920 tarih ve “*Menafi-i Aliye-i Vatanıye Hilafına Fiil ve Hareketlerinden Dolayı Malta'da Mevkuf Bulunanların Maaşlarının Kat'ı ve Muhtacı Muavenet Ailelerine Maaş Tahsisi*” başlıklı kararname şöyleydi: Vatanın menfaatlerine aykırı hareket ve ihanetlerinden dolayı Malta'da tutuklu bulunanlardan emeklilik ve mazuliyet maaşı alanların maaşlarının son ödeme tarihinden itibaren kesilmesi kararlaştırılmıştır (Md. 1). Bu şekilde maaşı kesilenlerin yardımı muhtaç ailelerine, muhtaç durumda olanlara verilecek maaşı belirleyen nizamname gereğince maaş bağlanacaktı (Md. 2); bk. *Takvim-i Vekâyi*, 22 Haziran 336, No: 3884; *Düstür*, Tertip II, Cilt 12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s. 98.

⁵⁵ Dilekçede imzası bulunan kişiler şunlardır: Binbaşı Mehmet Arif, Kaymakam Mehmet Tevfik, Miralay Ahmet Tevfik, Miralay Sami, Binbaşı Mazlum, Binbaşı İbrahim Hakkı; bk. *BOA, HR, SYS*, 2598/9-7, (1 Kanun-i Sani 1335/1 Ocak 1921).

⁵⁶ *BOA, BEO*, 4672/350399. (23 Kanun-i Sani 1335/23 Ocak 1921).

arasında Yüzbaşı Şeref (Şerafettin) Bey de vardır.⁵⁷ Hangi gerekçe ile serbest bırakıldıklarına dair başka bilgi bulunmamasına rağmen bu şekilde dönüşlerin yaşanabildiği görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen dilekçede geçen dokuz kişi ifadesine gazeteci Velid Ebuzziya'nın "*Haricîye Nezareti Celilesine Malta'daki Üsera Hakkında Muhtıra*" başlığı ile kaleme aldığı yazısında da rastlanılmaktadır. Kendisi de Malta'da bulunan Ebuzziya, sürgünlerin içinde bulunduğu durumu özetledikten sonra garnizon kumandanı olarak ifade ettiği dokuz kişinin Malta'da nargileci, ateşçi gibi hizmet işlerinde çalışacak kadar zor durumda kaldıklarını belirtmektedir. Ayrıca İngilizlerin savaştaki diğer müttefiklerine davranmadığı gibi Osmanlı esirlerine davrandığını iddia eden Velid Bey, bunun sebebinin İslam düşmanlığı olduğunu savunmaktadır. Buna örnek olarak da esirlere kötü muamele iddiasıyla tutuklu bulunan bir Rum'un İngilizler tarafından serbest bırakılmasını göstermektedir.⁵⁸

Osmanlı makamlarına yaptıkları müracaatlardan bir sonuç alamamış olmaları ki bahsi geçen subaylar, bir kez de İngiliz topraklarında bulunan Osmanlı tebaasının menfaatlerinin korunmasından sorumlu olan İsveç Hükümeti'nin Londra'daki elçiliğine müracaat etmişlerdi. Subaylar müracaatlarında mütarekeden sonra İngiliz görevlileri tarafından hukuksuz bir şekilde tutuklanarak Malta'ya götürüldüklerini ve yaklaşık iki yıldır hiçbir sorgulama ve yargılamaya tabi tutulmadan burada bulduklarını ifade etmektedirler. Benzer suçlamalarla Malta'da bulunan bir Alman mühendis ile bir Bulgar muallim tahliye edilerek maaşları ödendiği halde kendilerinin hala esir olarak tutulmasının devletlerarası hukuka ve medeni devletlerin insanî ve ahlakî kaidelerine aykırı olduğunu ileri sürmektedirler. İçinde buldukları durumu özetleyen dokuz subay taleplerini üç maddede dile getirmektedirler: "*1- Üsera-ya saire misillü tabliye olmak, 2- Mubakememiz'in acilen icrası esbabının istikmâl edilmesi, 3- Feryadımız mesmu' olmadığı halde ailelerimizle birlikte sefalet ve zillet içinde tedricen imha ve perişan edilmeyerek defaten tenkil ve tedmîrimiz cibetine gidilmek*".⁵⁹

Muhtemelen bu şikâyet ve girişimler üzerine 9 Şubat 1921'de Harbiye Nezareti Sadarete konu ile alakalı elde bulunan bilgilerin de ekli olduğu bir liste göndermişti.⁶⁰ Çeşitli rütbelerden 12 kişinin kaydedildiği listeden sadece ikisinin esirlerle ilgili suçlamalar nedeniyle Osmanlı makamları tarafından yargılandığı, bunlardan Binbaşı Mazlum'un cezalandırıldığı, Miralay Tevfik Bey'in ise yargılama esnasında hakkında karar verilemeden Malta'ya götürüldüğü ifade

⁵⁷ BOA, HR, SYS, 2598/7-23.

⁵⁸ BOA, HR, SYS, 2598/9-8.

⁵⁹ BOA, HR, SYS, 2598/10-9. (22 Kanun-i Sani 1335/22 Ocak 1921).

⁶⁰ BOA, HR, SYS, 2598/10-14. (9 Şubat 1335/1921).

edilmektedir. Geriye kalan ve esirlerle ilgili herhangi bir kötü muamelesine rastlanmadığı ifade edilen kişiler ise şunlardır: Mirliva İhsan Paşa, Dr. Süleyman Numan Paşa, Miralay Cevat Bey, Miralay Sami Bey, Binbaşı Haydar Bey, Binbaşı İbrahim Hakkı Bey, Kaymakam Tevfik Bey, Binbaşı Mehmet Arif Bey, Yüzbaşı Tahir Ağa ve Mülazım-ı Evvel Nazif Efendi.⁶¹ İçlerinde İngiliz esirlere iyi davrandığını gösteren belgelere sahip olanların da bulunduğu Malta'da tutulan bu subayların sürekli şikâyetlerine olumlu cevap verilemediğini belirten Harbiye Nezareti, Sadarettin haklarında şikâyet olmayanların ve ellerinde esirlere iyi davrandıklarını gösteren belge bulunanların bir an evvel iadeleri ve cezalandırılması gerekenlerin de yargılanmak üzere Osmanlı Hükûmeti'ne teslimleri için İngiliz Hükûmeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmasını istemektedir.⁶²

Harbiye Nezareti'nin bu yazısı Hariciye Nezareti aracılığı ile İngiltere Yüksek Komiserliği'ne iletilmiş. İngiltere Yüksek Komiserliği ise verdiği notada Müttefik Devletler ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nın 226 ve 227. maddeleri⁶³ gereğince müttefik devletlerden birinin mahkemesi tarafından yargılanmaları gerektiğini ifade ederek antlaşmanın tasdik edilmesine kadar bunların durumlarında herhangi bir değişiklik olamayacağını savunmuştu.⁶⁴ Harbiye Nezareti ise Hariciye Nezareti'ne bu notanın adalete uygun olmadığını ve Alman, Avusturya ve Bulgaristan subaylarına bu şekilde davranılmadığını hatırlatmıştı. Bu nedenle henüz tasdik edilmemiş barış antlaşmasının Osmanlı subayları hakkında uygulanmaması için yeniden

⁶¹ BOA, HR, SYS, 2598/10-16, (16 Şubat 1335/1919).

⁶² BOA, HR, SYS, 2598/10-14. (9 Şubat 1335/1921); BOA, HR, SYS, 2598/11-1, (1 Şubat 1335/1921).

⁶³ Sevr Antlaşması'nın zikredilen maddeleri şöyledir: "Madde-226: Hükûmet-i Osmaniye düvel-i müttetikânın kavanin ve adat-ı harbiyeye mugayir e'fal ve harekâtı irtikâp etmekle müttehem eşhası mahakim-i askeriyelerinde muhakeme etmek hususundaki serbesti-i hareketlerini tasdik eyler. Kanunların gösterdiği cezalar suçlu oldukları tanınan şahıslara tatbik edilecektir. İşbu madde ahkâmı mahakim-i Osmaniye'de veya müttetikân mahakiminde derdest-i icra bulunan bilcümle muhakemat veya takibata dahi teşmil edilecektir. Hükûmet-i Osmaniye düvel-i müttetikâyâ veyahut bunlardan talep vukubulacak olan devlete kavanin ve adat-ı harbiyeye mugayir bir fiil ve hareket ika etmiş olmakla müttehem bilcümle eşhas isimlerinin veya hükûmet tarafından haiz oldukları rütbe, memuriyet veya hizmetlerinin tasribile beraber teslim edecektir".

"Madde-227: Düvel-i müttetikâdan birinin tebaası aleyhine ika olunacak e'fal ve harekât faillerinin muhakemesi bu devletin mahakim-i askeriyesinde riyet olunacaktır. Düvel-i müttetikâdan birçoğunun tebaası aleyhine ika olunan e'fal ve harekât faillerinin muhakemesi alâkadar devletlerin mahakim-i askeriyelerine mensup azadan müteşekkül mahakim-i askeriyede riyet edilecektir. Herhalde müttehem, vekilini bizzat tayin eylemek hakkını haiz olacaktır"; bk. Erim, age., s. 603-604.

⁶⁴ BOA, HR, SYS, 2598/11-9, (8 Mart 1335/1919); BOA, HR, SYS, 2598/11-10. (15 Mart 1335/1921).

girişimde bulunulmasını istemişti.⁶⁵ Ayrıca bu konuda Londra'daki Osmanlı temsilcilerinin dikkatlerinin çekilmesinin faydalı olacağını belirtmişti.⁶⁶ Bahsedilen temsilciler Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında Londra Konferansı'na katılmak üzere Londra'da bulunan Osmanlı heyeti olmalıdır.

Malta sürgünlerinin tekrar vatana dönüşü Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinin rüştünü ispat etmesiyle mümkün olabilmişti. İşgal altındaki İstanbul'da bulunan padişah ve onun Hükûmetlerinin işgal güçleri ile Malta sürgünleri konusundaki ilişkileri özellikle İngilizlerin istediği biçimde şekillenmişti. Fakat TBMM Hükûmeti'nin kurulmasıyla birlikte artık ülkenin kaderi olduğu gibi Malta sürgünlerinin kaderi de bu Hükûmetin başarı veya başarısızlığına bağlandı. Nitekim cephede kazanılan başarılarla birlikte işgalci devletler TBMM Hükûmeti ile ilişki kurmaya ve yeni duruma göre pozisyon almaya başladılar. I. ve II. İnönü Savaşlarındaki başarılar ve akabinde özellikle Sakarya zaferinin kazanılması ile birlikte bu değişim iyice görünür oldu. Nitekim bu zaferden sonra Fransa ile Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) imzalandı, İtalya işgal altında tuttuğu Antalya ve çevresinden çekildi.⁶⁷

İngiltere ile TBMM Hükûmeti arasındaki en temel meselelerden birisi tarafların ellerinde bulunan esirlerle alakalıydı. Esasen Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletlerinden aldığı esirleri serbest bırakmıştı. Fakat 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali sırasında İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülen devlet adamı, gazeteci ve mebuslara karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Anadolu'da bulunan birçok İngiliz subay ve memuru tutuklanmıştı.⁶⁸ Dolayısı ile bu tarihten sonra TBMM Hükûmeti ile İngiltere arasında çözülmesi gereken yeni bir esir sorunu ortaya çıkmıştı. Çözüm konusunda ilk adım I. İnönü Savaşı'ndan sonra değişen şartlar nedeniyle İstanbul Hükûmeti'nin yanında TBMM Hükûmeti'nin de davet edildiği Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921) sırasında atıldı. Bu konferans genel olarak bir mutabakatla sonuçlanmasa da TBMM Hükûmeti temsilcisi Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Fransa, İtalya ve İngiltere ile ayrı ayrı çeşitli anlaşmalar yaptı. İngilizlerle yapılan anlaşmanın konusu Malta'da bulunan sürgünler ile Anadolu'da tutuklu bulunan İngiliz esirleriyle alakalıydı. İmzalanan anlaşma gereğince TBMM Hükûmeti'nin elinde bulunan bütün İngiliz tutuklu ve esirler serbest bırakılacaktı. Buna karşılık İngiltere ise elinde bulunan Türk

⁶⁵ BOA, HR, SYS, 2598/11-15. (23 Mart 1335/1921).

⁶⁶ BOA, HR, SYS, 2598/11-3. (7 Mart 1335/1921).

⁶⁷ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 198-212.

⁶⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 255-256.

tutuklu ve esirlerden Ermenilere ve esirlere kötü muamelede buldukları iddia edilenlerin dışında kalan esirleri serbest bırakacaktı. Dolayısıyla anlaşmada bir eşitlik söz konusu değildi. Bu nedenle TBMM Hükûmeti, Bekir Sami Bey'in gerek İngilizlerle gerekse diğer müttetikleri ile yapmış olduğu bu anlaşmaları Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu gerekçesi ile reddetti ve hatta Bekir Sami Bey Hariciye Vekilliği'nden istifa etmek zorunda kaldı.⁶⁹

Bilal Şimşir'in verdiği bilgiye göre İngiltere ile bu anlaşmanın yapıldığı dönemde Malta'da 118 tutuklu bulunuyordu.⁷⁰ İngiltere bunlardan sadece 64'ünün serbest bırakılmasını, geriye kalan 54 kişinin ise yargılanmak üzere alıkonulmasını istiyordu. İngiltere Hükûmeti'nin konuyla alakalı verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla tutukluluğunun devam etmesini istedikleri 54 kişiden 8'i esirlere kötü muamelede bulunduğu iddia edilenlerden oluşuyordu. Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmalar onaylanmasa da esirlerle alakalı olan anlaşma uygulanmış ve Bekir Sami Bey'in Avrupa'daki girişimleri sonucunda 40 tutuklu Malta'dan kurtularak ülkeye dönmüştü. Geriye kalan 78 tutuklu ile alakalı süreç 1921 yılı yaz ayları boyunca devam etti. Bu süreçte İngilizlerin tavrı esasen Yunan ordusunun Anadolu'daki hareketine paralel olarak şekilleniyordu. Meselenin tamamen çözüme kavuşması Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması ile mümkün oldu. Aslında Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Malta'daki sürgünlerden 16'sı buradan firar etmeyi başarmışlardı. Sakarya Savaşı'ndan sonra İngiltere ile TBMM Hükûmeti arasında Malta'da bulunan tutuklular ile TBMM Hükûmeti elinde tutuklu bulunan İngiliz vatandaşlarının değiştirilmesi konusunda görüşmeler yapıldı. TBMM adına görüşmeleri İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey gerçekleştirdi. Bu görüşmelerde İngilizler hala esirlere kötü davrandığı iddiasıyla Malta'da bulunan 8 kişiyi kendi mahkemelerinde yargılamak üzere kapsam dışında tutmak istiyorlardı. Fakat TBMM Hükûmeti'nin direnişi sonucunda bunları da teslim etmeyi kabul etmek zorunda kaldılar ve 23 Ekim 1921'de karşılıklı bütün esirlerin değiş tokuş edilmesine yönelik anlaşma imzalandı. Bu anlaşma gereğince Malta'da kalmış olan son 59 Türk tutuklu 25 Ekim 1921'de Chrysanthemum ve Montenol gemileri ile adadan ayrıldılar ve aralarından 11'i İstanbul'a bırakıldıktan sonra

⁶⁹ Kemal Atatürk, *age.*, s. 399-401; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 24-30; Sonyel, *age.*, s. 132-140.

⁷⁰ Bilal Şimşir, Londra Konferansı sırasında Malta'da 118 kişinin bulunduğunu ileri sürse de konferans öncesi yapılan hazırlıklar kapsamında Hariciye Nezareti İngiltere Yüksek Komiserliğine Malta'da bulunanların isim ve sayısını sormuş İngiltere Yüksek Komiserliği de 9 Şubat 1919'da gönderdiği bir yazı ile 8 Şubat tarihi itibarıyla Malta'da bulunanların bir listesini göndermişti. Bu listeye göre bahsedilen tarihte Malta'da 114 kişi bulunuyordu; bk. *HR, SYS*, 2598/9-20, (8 Şubat 1335/1919).

geriye kalan 48'i 1 Kasım 1921'de değiş-tokuşun yapılacağı İnebolu'ya geldi.⁷¹ 25 Ekim 1921'de iki gemiye bindirilen sürgünlerin kaydedildiği listelerde detay bulunmadığı için isim benzerliği ihtimalini de gözden uzak tutmadan en başından beri esirlere kötü davranmakla itham edilen isimler şu şekilde sıralanabilir: (Miralay) Ahmet Tevfik Bey, (Kaymakam) Mehmet Tevfik Bey, Yüzbaşı Cemal Bey, Miralay Cevat Bey, Binbaşı Mazlum Bey, Binbaşı İbrahim Hakkı Bey, (Yüzbaşı) Tahir Efendi. Bu 8 kişinin yanı sıra birçok listede esirlere kötü muamele ettiğine dair iddia bulunduğu yukarıda zikredilen Süleyman Numan Paşa da vardı.⁷²

Böylece bütün Malta sürgünleri ile birlikte İngiliz esirlere kötü muamele iddiasıyla mütareke döneminin başlarından beri çeşitli sorgulama, yargılama ve sonunda da sürgün sıkıntılılarıyla uğraşmak zorunda kalan çeşitli rütbelerden Osmanlı subayları TBMM Hükümeti'nin kazandığı başarılar sonucunda anavatana dönebilmişlerdir.

Sonuç

İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti üzerinde bu mütarekeyi ileri sürerek denetim sağladılar. Bu süreçte kendilerinin Osmanlı esirlerine yönelik uygulamalarını tartışmaya bile açmadan Osmanlı Devleti'nin savaş yıllarında ele geçirdiği esirlere karşı kötü muamelede bulunduğuna dair iddialarda bulundular. Bu konuda İngiltere daha da ön plana çıkarak bu konuyu savaş suçu olarak değerlendirdi ve bu suç ile itham edilen Osmanlı subaylarının kendilerine teslim edilmesini talep etti. Başta Tevfik Paşa Hükümeti bu talebi devletler hukukuna ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğine aykırı bularak reddettiyse de İngilizlerin verdiği çok sayıda listedeki kişileri tutuklamak zorunda kaldı. Tevfik Paşa Hükümeti'nin ve arkasından gelen Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin itiraz ettiği nokta itham edilen kişilerin yargılanması değildi. Tam tersine bu suçlamaya muhatap olan subayların Osmanlı Devleti'nin kendi hukuk sistemi içinde yargılanmasını, İngiltere'ye teslim edilmemelerini savunuyorlardı. Fakat bu direniş fazla uzun sürmedi. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali üzerine Damat Ferit Hükümeti'nin de talebi ile İngiltere'nin "savaş suçlusunu" olarak itham ettiği diğer zanlılarla birlikte esirlere kötü muamele iddiası ile tutuklanan subaylar da Malta'ya sürgüne gönderildi. Gerek bu ilk sürgünler, gerekse 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ile İngilizler tarafından tutuklanarak hukuksuz bir biçimde Malta'ya gönderilen ikinci posta sürgünler Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin rüşünü ispat

⁷¹ Kemal Atatürk, *age.*, s. 399; Şimşir, *age.*, s. 443-462; Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, Temmuz 2003, s. 63-89.

⁷² *BOA, HR, SYS*, 2598/10-18, 19; *BOA, HR, SYS*, 2598/11-36, 37, (25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919).

etmesine kadar İngiliz esareti altında kaldı. Nihayet I. İnönü, II. İnönü ve Sakarya Savaşlarında elde edilen başarılı sonuçlarla birlikte diğer birçok konuda olduğu gibi Malta'daki sürgünler konusunda da olumlu adımlar atıldı ve İngiltere ile varılan uzlaşma sonucunda Malta sürgünleri yaklaşık iki buçuk yıllık esaret hayatından sonra yurda dönebildiler.

Malta sürgünleri içerisinde İngiliz esirlere kötü davranmakla suçlanan subayların sayısını tam olarak belirlemek mümkün değildir. İngiltere Yüksek Komiserliğinin tutuklanması talebiyle Osmanlı Hükûmetlerine verdiği listelerde suçlanan kişilerin sayısı 100'ün üzerinde hesaplanmaktadır. Hâlbuki bu suçlama nedeniyle tutuklanan 27, tutuklanması için emir verilen 6 olmak üzere 33 kişi vardı. Bunlara Ermeni tehciri gibi başka suçlamalarla tutuklandığı halde kayıtlarda esirlere kötü muamele ile suçlananları da dâhil ettiğimizde sayı daha da artmaktadır. Fakat Malta'ya sürgüne gönderilen kişilerden yaklaşık 20'si hakkında esirlere kötü muamelede bulunduğu dair iddia vardır. Aradaki farkın nedenini net olarak ortaya koyacak herhangi bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte tutuklananların bir kısmının Osmanlı makamları tarafından suçsuz buldukları için serbest bırakıldıkları düşünülebilir. Ancak esirlere kötü davranmakla itham edilen bazı Osmanlı subayları iddiaların tersine esirlere iyi davrandıklarına yönelik bizzat esirler tarafından verilen çeşitli mektup vs. gibi vesikalar ibraz etmelerine rağmen Malta'ya gönderilmekten kurtulamamışlardı. Bu şekilde elinde vesika olduğu için Malta'dan erken dönenler olsa da başta bunların dikkate alınmamış olması aslında yeterli araştırma ve soruşturma yapılmadan tamamen İngilizlerin intikam duygusu ve siyasi kararlarıyla bu tutuklama ve sürgünlerin gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Malta'ya sürülen eski nazır, mebus, siyasetçi, ordu kumandanı, aydın, entelektüel gibi üst düzey sürgünler içerisinde özellikle maddi konularda en büyük sıkıntıları çekenlerin esirlere kötü muamele ettikleri iddiasıyla sürülen çoğu alt rütbeli subaylar olduğu görülmektedir. Gerek kendilerinin gerekse ailelerinin çeşitli makamlara ilettikleri şikâyetlerde özellikle çektikleri ekonomik sıkıntıları ön plana çıkarmaları bu durumun en önemli kanıtıdır. Bu noktada özellikle Damat Ferit Hükûmetleri döneminde Millî Mücadele'ye bakış açısı ve İtilaf Devletleri ile kurulan ilişkilerin biçimi Malta sürgünlerinin ve ailelerinin durumlarını da belirlemiştir. Bu kapsamda Malta'da sürgünde bulunanların vatana ihanetle suçlanarak maaşlarının kesilmesi oldukça trajiktir.

Sonuç olarak, İngiltere Yüksek Komiserliğinin mütarekeden kısa bir süre sonra gündeme getirdiği esirlere kötü davranıldığına dair iddialar esasen bir hak arama faaliyetinden ziyade savaş yıllarının intikamını alma çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yine İngiltere'nin Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin her türlü iş ve işleyişine müdahale etme politikasında esirlere kötü

davranıldığına dair iddiaların Osmanlı hukuk sistemine müdahalenin gerekçesi olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâb-ı Ali Evrak Odası, (BOA, BEO), Dosya No: 4554/Gömlek No: 341537; 4557/341775-2; 4557/341775-1; 4557/341775-15; 4557/341775-12; 4557/341775-13; 4557/341775-19; 4557/341775-20; 4557/341775-4; 4551/341257; 4554/341518-2; 4554/341518-5; 4554/341518-3; 4572/342827-8; 4572/342827-4; 4557/341775-8; 4572/342827-3; 4572/342827-3; 4672/350399.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (BOA, DH, EUM, 5.Şb), Dosya No: 82/Gölek No:41-Belge No: 1; 82/41-2.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA, DH, ŞFR), Dosya No: 608/Gömlek No: 16.

Hariciye Nezareti, Siyasi, (BOA, HR, SYS), Dosya No: 2208/Gölek No: 67-Belge No: 1; 2305/23-1; 2562/2-1; 2565/2-1; 2565/2-50; 2562/2-3; 2562/2-8; 2565/2-6; 2565/2-11; 2565/2-25; 2598/7-20; 2598/8; 2565/2-9; 2565/2-52; 2565/2-26; 2565/3-1; 2565/3-2; 2565/3-3; 2565/3-42; 2565/3-41; 2565/2-32; 2565/3-21-1; 2565/3-10; 2565/3-11; 2565/3-14; 2565/3-15; 2565/3-16; 2565/3-17; 2565/3-19; 2565/3-18-20-1; 2565/3-18; 2565/3-13; 2565/3-13; 2598/8-17; 2598/7-20; 2565/3-6; 2565/3-7; 2598/9-7; 2598/7-23; 2598/10-9; 2598/10-14; 2598/10-16; 2598/10-14; 2598/11-1; 2598/11-9; 2598/11-10; 2598/11-15; 2598/11-3; 2598/9-20; 2598/10-18, 19; 2598/11-36, 37.

Meclis-i Vükela Mazbataları, (BOA, MV), Dosya No: 214/Gölek No: 63.

Resmî Yayınlar

Düstûr, Tertip II, Cilt 12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey, Miscellaneous, No: 24, London, 1918.

Takvim-i Vekâyi, 22 Haziran 336, No: 3884.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AKŞİN Sina (2004) *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakçyete Dönüş 1918-1919)*, I, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- ALİM BARAN Tülay (2008) Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi, *Belleten*, Cilt LXXII, Sayı 263, Nisan, s. 155-174.
- ATA Ferudun (2011) *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK Mustafa Kemal (1999) *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep KORKMAZ, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- BOZKURT Abdurrahman (2014) *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- BUDAK Mustafa (1997) Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), *İlmî Araştırmalar*, Sayı 5, s. 81-105.
- CRİSS Nur Bilge (2007) *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERDİNÇ Erol Şadi (2018) *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargulamaları, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihad ve Terakki Hükümetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebûsân Soruşturması*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- (2018) *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargulamaları, 8 Mart 335 (1919) Tarihli Kararnâme ile Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Yargulaması*, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ERİM Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖNLÜBOL Mehmet – SAR Cem (1997) *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- GÖZTEPE Tarık Mümtaz (1994) *Osmanoğullarının Son Padişabı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, Sebül Yayınları, İstanbul.
- KOCAHANOĞLU Osman Selim (1998) *İttihad-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargulanması*, Temel Yayınları, İstanbul.
- ÖZÇELİK Mücahit (2011) Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, Güz, s. 16-39.
- SARIHAN Zeki (1993) *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SAYLAN Gürkan Fırat (2010) *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri'nin İstanbul Ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- SONYEL Salâhi R. (2003) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- SORGUN Taylan (1997) *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2 Baskı, Kamer Yayınları, İstanbul.
- SÜRMEİİ Serpil (2003) Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü, *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, Temmuz, s. 63-89.
- ŞİMŞİR Bilal (1976) *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMEN Zekeriya (2002) İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 53, Temmuz, s. 319-372.